

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340:12

DOI: <https://doi.org/10.33098/3083-726X.2026.1.33.11-18>

ПРАВОВІ ПОНЯТТЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПРАВНИКА

Гладкий Сергій*

*професор кафедри підприємництва і права, доктор юридичних наук, професор, Полтавський державний аграрний університет (м. Полтава, Україна) ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2616-8664>

Метою цієї статті є осмислення ролі фундаментальних теоретичних понять правознавства в інтерсуб'єктивному педагогічному процесі конструювання у свідомості здобувачів юридичної освіти персональних моделей правової реальності. Для вирішення окремих завдань дослідження використовувались такі методи: теоретико-правовий, логічний, психологічний, соціологічний (феноменологічно-комунікативний). Актуалізовані також основні методологічні принципи теорії конструктивізму. Констатовано існування різних теоретичних підходів до розуміння сутності та методологічного потенціалу правових понять. Охарактеризовано феноменологічно-комунікативний контекст теоретичного осмислення правових понять. Обґрунтовано необхідність використання правових понять у взаємозв'язку з методологічними засобами, що спрямовані на активізацію і поглиблення самосвідомості здобувача вищої юридичної освіти в процесі розвитку його професійної культури. Вказано на перспективність конструктивістського підходу до розробки методології педагогічної взаємодії в процесі підготовки правників у вищій школі. Обґрунтовано вагоме значення правових понять як засобу опрацювання психічного досвіду в процесі конструювання здобувачами вищої юридичної освіти персональної картини правової реальності. Визначено перспективність застосування в науково-дослідницькому і педагогічному процесах ідей теорії конструктивізму та аутофеноменологічного й гетерофеноменологічного методів розвитку правової самосвідомості. Результати дослідження можуть бути використані у процесі розробки освітніх стандартів, програм і методик, за якими здійснюється підготовка правників.

Ключові слова: правові поняття, професійна свідомість юриста, самосвідомість, самопізнання, феноменологія, конструктивізм.

© Гладкий С, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Гладкий С. Правові поняття як засіб інтеграції професійної свідомості правника. *Art of Justice*. Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2026. Вип. 1 (33). С. 11-18. DOI: <https://doi.org/10.33098/3083-726X.2026.1.33.11-18>

Постановка проблеми

Цілісність будь-якої живої системи (біологічної, психічної, соціальної) є одним із принципів і головних проблемних аспектів її функціонування. Професійна свідомість (психіка) правника не є винятком. Інтеграція змісту свідомості не завжди «встигає» за її розширенням і наповненням новим змістом, що виразно простежується в процесі підготовки правників у вищій школі, коли здобувачі освіти у високому темпі опановують

контент великої кількості освітніх компонентів. Відтак, практичний педагогічний інтерес становлять як теоретичні, так і методичні аспекти цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемні аспекти формування індивідуальної свідомості загалом і професійної правничої свідомості зокрема досліджуються з теоретико-методологічних позицій різних наук – загальної, педагогічної і юридичної психології, теорії права (вчення про правосвідомість), юридичної деонтології, соціології, філософії тощо. Відповідно, коло дослідників, аналітичні висновки яких становлять інтерес у контексті проблематики цієї статті, на перший погляд є дуже широким. Його кардинальне звуження відбувається в разі конкретизації предмета і методології дослідження. Предметом виступають правові поняття, що розглядаються в специфічному ракурсі – як засіб педагогічної взаємодії, спрямованої на розвиток та інтеграцію професійної свідомості майбутніх правників. Основу методології дослідження утворюють феноменологічно-комунікативний метод, постулати теорії конструктивізму, ідеї представників психоаналізу та психосинтезу. У такому контексті проблематика статті видається доволі оригінальною.

Мета статті

Метою цієї статті є осмислення ролі фундаментальних теоретичних понять правознавства в інтерсуб'єктивному педагогічному процесі конструювання у свідомості здобувачів юридичної освіти персональних моделей правової реальності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Науковий стиль мовлення характеризується вживанням великої кількості наукових термінів, тобто слів, за допомогою яких позначаються наукові поняття і категорії. Опрацювання наукової термінології є невід'ємною і, як видається, найважливішою складовою освітнього процесу у вищій школі, особливо коли йдеться про теоретичні дисципліни. Межі мови індивіда окреслюють межі його суб'єктивної реальності. Світ права у його найістотніших складових твориться юридичною мовою, основу якої становлять поняття юриспруденції.

У структурі предмета юридичних наук і юридичних навчальних дисциплін правові поняття займають центральне місце, оскільки в них акумулюються й кристалізуються знання багатьох поколінь дослідників права, а саме: результати усвідомлення генетичних, структурних, функціональних та інших закономірностей виникнення, розвитку, побудови, функціонування правових і тісно з ними пов'язаних інших соціальних явищ. Правові поняття і категорії утворюють «тіло» юридичної доктрини – центральну її частину, яка «форматує» картину правової реальності, конститує її парадигмальний каркас. Понятійний апарат правознавства як системне явище є засобом організації системи юридичних знань загалом.

Цінність понять (понятійного мислення) для розвитку інтелекту є очевидною в будь-якій системі теоретичних координат. Так, з погляду формальної логіки поняття є елементарною формою мислення, яка відображає предмети та явища через їхні істотні ознаки. Вони є «будівельним матеріалом» для логічних операцій, який використовується для створення складних форм мислення – суджень (висловлювань, у яких щось стверджується про поняття) та умовиводів (виведення нових знань з існуючих).

Утворення поняття трактується наукою логіки як складний процес, який здійснюється за допомогою таких методів, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення тощо.

У діалектичній логіці, яка репрезентує значно складнішу модель реальності, поняття – це форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки та суперечності предметів і явищ у їхньому розвитку. На відміну від формальної логіки, яка розглядає поняття як статичні, діалектична логіка наголошує на їхній динамічності, постійній зміні та взаємозв'язку. Зв'язки між поняттями, з такого погляду, відображають взаємозв'язки явищ реального світу.

Феноменологія розглядає поняття як елемент суб'єктивної реальності, а не об'єктивної дійсності. Разом із тим, поняття з феноменологічного погляду знаходять собі місце і в життєвому світі окремого індивіда, і в світі об'єктивованих наукових абстракцій (наукові поняття).

Згідно з феноменологічним підходом до пізнання структури соціальної реальності, остання є результатом соціального конструювання (див. працю відомих представників феноменологічної соціології П. Бергера і Т. Лукмана «Соціальне конструювання реальності», 1966). Слід зауважити, що під реальністю прибічники феноменології розуміють притаманну феноменам властивість мати буття, незалежне від нашої волі і бажання.

Свідомість, наголошують прибічники феноменології, завжди є інтенціональною. Об'єкт свідомості може сприйматися як елемент зовнішнього фізичного світу або внутрішньої суб'єктивної реальності. Різні об'єкти сприймаються свідомістю як елементи різних сфер реальності, в яких і між якими можна психологічно переміщуватися. Тобто, індивід усвідомлює світ як такий, що складається з багатьох реальностей. Серед них «вищою» (базисною) є реальність повсякденного життя (життєвий світ). Сприймання цієї сфери реальності відбувається завдяки природній установці свідомості («тут-і-тепер»).

Практична юридична діяльність в аспекті соціальної комунікації (як правове спілкування) відбувається переважно в реальності повсякденного життя. Індивід у взаємодії з іншими творить основу інтерсуб'єктивного світу права. Теоретична юриспруденція як специфічний вид соціальної діяльності утворює, мовою феноменологічної соціології, одну з «кінечних областей значень», для переміщення свідомості в яку є необхідним перехід від природньої до теоретичної установки свідомості (суб'єктивно сприймається як «стрибок»). Як і інші «кінечні області значень» світ теоретичних правових феноменів є анклавом у межах реальності повсякденного життя.

Звичайна (повсякденна) мова, що об'єктивує досвід індивіда, вкорінена в повсякденному житті і зберігає з нею зв'язок навіть у процесі інтерпретації теоретичного досвіду. Функціонуючи в «теоретичних універсумах», свідомість модифікує мову, надає їй академічних рис.

Спілкування індивідів в реальності повсякденного життя відбувається в ситуації «обличчям-до-обличчя», в якій суб'єктивності безпосередньо «контактують» між собою. Прикметно, що в цій ситуації інший має про індивіда «краще знання», ніж він сам про себе, що пояснюється безперервним, дорефлексивним «схоплюванням» буття (проявів суб'єктивності) співрозмовника (зазначена закономірність є особливо важливою в контексті оцінки потенціалу педагогічного спілкування). Для «схоплювання» себе самого потрібна достатньо розвинена рефлексія і мова. Засобом мови індивід об'єктивує своє власне буття, типізує власні переживання і досвід. Вважається, що чим більше індивід

вдається до цієї діяльності та чим більше вдосконалюється в ній, тим краще він розуміє самого себе.

Завдяки своїй здатності виходити за межі «тут-і-тепер» мова поєднує різні зони реальності повсякденного життя та інтегрує їх в єдине ціле. Крім того, мова може стосуватися переживань (досвіду) в «кінечних областях значень» і поєднувати розрізнені сфери реальності, виступаючи основним засобом конструювання загальної (інтегральної) картини (моделі) реальності. Мова конструює цілі системи символічних уявлень, які «надбудовуються» над реальністю повсякденного життя. Юридична наука (як комплекс спеціалізованих, відповідним чином об'єктивованих знань) – одна з таких систем.

Мова формує лінгвістично позначені семантичні поля та смислові зони. Словник, граматики і синтаксис сприяють організації цих смислових полів. У центрі уваги педагогів-правників перебуває насамперед «словник» – система юридичних термінопонять, які разом із загальнонавчальною та загальнонауковою лексикою утворюють основу мови правового спілкування. Юридична мова формує картину правової реальності, інтегрує різноманітні її виміри, рівні, сфери і кластери.

В освітньому процесі його учасниками актуалізуються феномени різних сфер реальності. Суб'єктивності студента і викладача «зустрічаються» в реальності повсякденного життя, в навчальних аудиторіях у ситуаціях «обличчям-до-обличчя». За посередництвом цієї сфери суб'єктивний світ педагога «віддалено» впливає на конструювання здобувачем освіти персональної моделі правової реальності, системи теоретичного юридичного знання. Слід зауважити, що цей вплив доцільно сприймати у контексті конструктивістського розуміння пізнання як творчого процесу – не як суб'єктивного відображення об'єктивної реальності, а як активної побудови суб'єктом пізнання-інтерпретатором «картини» (моделі) світу, в якій він живе психологічно (Гладкий, 2023).

Таким чином, з феноменологічно-психологічного погляду в педагогічній взаємодії суб'єктивні значення і смисли його учасників засобом мови об'єктивуються, кристалізуються в термінопоняттях, забезпечуючи спільне розуміння явищ і процесів світу права. Наукові правові поняття є засобом актуалізації відповідних феноменів у суб'єктивному світі здобувача освіти та інструментом комунікації учасників педагогічної взаємодії. Вони мають інтерсуб'єктивну, конвенційну природу. Засвоєння (психологічне конструювання) правових понять є формою соціалізації здобувачів юридичної освіти у правовому вимірі життя суспільства, де згодом вони мають здійснювати професійну діяльність.

Кожен здобувач юридичної освіти конструює у своїй свідомості власну, індивідуально-неповторну модель правової дійсності. Незважаючи на існування стандартів юридичної освіти, освітніх програм, програм освітніх компонентів та інших навчально-методичних засобів, які спрямовані, зокрема, на уніфікацію змісту юридичної освіти, моделювання правової реальності у свідомості здобувача освіти, як вже зазначалося, є індивідуально-неповторним процесом, оскільки його сутність полягає в перманентному конструюванні відповідних елементів суб'єктивної реальності індивіда на основі інтерпретації ним нових даних у контексті власного «життєвого світу», набутого соціального досвіду тощо. Зазвичай цей процес є стихійним (у тому сенсі, що педагоги його системно й цілеспрямовано не контролюють). Тут не йдеться про традиційний контроль результатів опанування змісту освітніх компонентів (навчальних дисциплін) – він лише

частково, фрагментарно й епізодично спроможний виконати зазначену функцію, формат якої є переважно психолого-педагогічним, а не дидактичним.

Вдаючись до самоспоглядання та рефлексії, здобувач освіти самостійно або за методичною та комунікативною допомогою педагога-аудитора (який виступає не в ролі дидакта, а лише як слухач, помічник, консультант, «дзеркало») має можливість усвідомити архітектоніку власної суб'єктивної моделі правової дійсності, поглянути на неї як на певну цілісність, здійснити її «картографію», виявити внутрішні та зовнішні взаємозв'язки, диспропорції, дисфункції.

Моделі правової реальності, які конструюють здобувачі освіти, можна типологізувати. Найочевидніший критерій – тип праворозуміння. Втім, зрозуміло, що в реальних ситуаціях педагогічного спілкування, яке відбувається у конкретних закладах вищої освіти у сфері домінантного впливу певних наукових правничих шкіл, у здобувачів освіти можливість вибору базових правосвітоглядних орієнтирів істотно обмежена. Втім і в парадигмальних рамках одного підходу до праворозуміння існує певний спектр модусів структурування правової реальності, який істотно впливає на її «картографію». Найуніверсальнішим, як видається, може бути підхід, який передбачає використання найбільш усталених нині в українській теорії права уявлень щодо структури правової системи суспільства.

Картографія правової реальності – це метафоричний підхід, який розглядає суб'єктивний світ правових феноменів, створених свідомістю окремого індивіда, як об'єкт споглядання і рефлексії. Власний правовий досвід, спогади, переконання, правові знання, здобуті в освітньому процесі, а також персональні цінності, принципи, цілі та життєві ресурси утворюють неповторну «територію», яку можна «картографувати», використовуючи для цього передусім мовні засоби. Правові поняття в цьому процесі виступають основним знаряддям досягнення архітектоніки суб'єктивного світу права. Виникає можливість виявити прогалини і «сліпі зони», суперечності, еkleктику, неусвідомлювані установки тощо і таким чином вдосконалити структурування внутрішнього світу, просунутися на шляху досягнення більш високого рівня його цілісності. І все це, своєю чергою, створює передумови для ефективного стратегічного планування власного професійного життя.

Складання здобувачем освіти «карти» внутрішнього світу права необхідне з огляду на доволі стихійний характер його розбудови в умовах типового освітнього процесу. Накопичення здобувачем освіти протягом всього його попереднього життя образів правових і тісно пов'язаних з ними явищ (державних інститутів, подій, персоналій тощо) призводить до формування неупорядкованого комплексу, малоприсадибного в якості надійної основи для професійної правової свідомості. Відповідно, необхідне поступове усвідомлення його елементів з об'єднанням їх в цілісну модель правової реальності.

Така модель має бути багатомірною (диференціація за вимірами можлива, наприклад, за поширеною серед прибічників феноменології схемою – світ ідей, світ норм і форм права, світ правових взаємодій) і багаторівневою. Можна умовно виокремити рівні (стадії) цього процесу, кожному з яких притаманні специфічні методи і прийоми самопізнання: 1) рівень статичного усвідомлення («інвентаризації») феноменів власної правової психіки; 2) рівень усвідомлення феноменів власної правової психіки у динаміці повсякденних соціальних взаємодій; 3) рівень самотворення правової свідомості (моделювання ситуацій правових взаємодій та їх реалізації з метою впливу свідомості на власну правову психіку в цілому або окремі її структурні компоненти) (Гладкий, 2017).

Метафорично вона може уявлятися як «кристалічна решітка», що має властивість трансформації. Правові поняття відіграватимуть у ній роль вузлів. Зміст кожного поняття розкривається в дефініції (родове поняття разом з видовими відмінностями), яка «виводить» на лінії змістових і смислових зв'язків з іншими поняттями (феноменами). Пошук у межах моделі правової реальності, що формується в такий спосіб, опосередкованих зв'язків між різними за природою явищами міг би стати корисною інтелектуальною вправою, яка б слугувала поліпшенню якості цієї моделі.

Основний метод дослідження внутрішнього світу людини існує тисячоліттями – це самоспостереження. Найавторитетніший серед європейських дослідників ХХ ст. його модифікований варіант – аутофеноменологія Е. Гуссерля (інтроспективне дослідження феноменів суб'єктивного досвіду у відриві від будь-яких теорій і передумов). Д. Деннет протиставляє цьому методу так звану «гетерофеноменологію» (феноменологію іншого) – вивчення суб'єктивних феноменів з погляду об'єктивної науки. Суть цього методу полягає в тому, щоб використати нашу здатність до мовлення та інтерпретації задля укладання каталогу того, що суб'єкт вважає істинним про свій внутрішній досвід. Цей каталог переконань деталізує гетерофеноменологічний світ суб'єкта – світ очима суб'єкта (Ганущак, 2021, с. 53). Таким чином, хоча самі феномени внутрішнього світу людини не доступні для безпосереднього стороннього спостереження, самозвіти про них, а головне – сам процес їх створення, можуть згодитися для вирішення педагогічних завдань.

Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правові поняття не можна розглядати лише як складову освітнього контенту, який має бути «засвоєним» здобувачами освіти в перебігу освітнього процесу. Надміру спрощеним є і розуміння понять правознавства лише як «будівельного матеріалу» для створення системи юридичних знань. Значно глибшим і методологічно перспективнішим видається феноменологічне трактування цього інтелектуального явища. Феномени правового буття творяться правовою свідомістю, у полі якої людина осмислює емпіричні факти, безпосередньо пов'язані з нею, в поняттях юриспруденції. Будучи пов'язаними між собою логіко-смисловими зв'язками в єдину систему, опановані здобувачем освіти правові поняття в його суб'єктивному світі виступають, метафорично висловлюючись, як система «маяків» (зон максимальної ясності, концентрованості й інтенсивності свідомості) в загалом доволі темних «водах» психічного досвіду, використовуючи який, людський мозок моделює (конструює) правову реальність. Актуалізовані й психотехнічно оснащені самосвідомість і воля суб'єкта пізнання спроможні кардинально підвищити якісний рівень цього процесу: активізувати асиміляцію правовою свідомістю образів несвідомого, що розширює, поглиблює і зазвичай ускладнює картину правової реальності; забезпечити поступ в інтеграції розрізнених елементів психічного змісту (інтеграційний процес більш глибоко і предметно можна розглянути в контексті юнгіанської «індивідуації»). Методологічно правильно реалізована увага до власної суб'єктивної реальності формує холістичну установку щодо внутрішнього світу з його духовними висотами і психічними глибинами.

Важко прогнозувати, коли викладені у статті питання стануть актуальними для вищої юридичної освіти в Україні, але, як видається, загальна логіка її висхідного, персоноцентричного розвитку передбачає обов'язкове звернення до них науково-педагогічної спільноти. Оцінюючи придатність самоконструювання як базової моделі

підготовки майбутнього правника в сучасній вищій школі, слід визнати, що сьогодні її застосування може мати лише обмежений, локальний (факультативний) характер.

Перспективи подальших наукових розвідок

Перспективи подальшого дослідження проблем, окреслених темою статті, є багатоплановими: від філософського осмислення сутності людської свідомості як такої (у цій царині пізнання сьогодні, як і століття тому, маємо більше питань, ніж відповідей) до розробки спеціальних методик і психотехнічних прийомів розвитку професійної свідомості правника. Як видається, в центрі уваги дослідників мають бути питання щодо структури (системної організації) правової свідомості, характеру взаємодії її елементів з іншими складовими психіки людини.

Список використаних джерел

1. Berger P. L., Luckmann T. The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. Garden City, NY : Anchor Books, 1966. 240 p.
2. Гладкий С. О. Самоконструювання як модель формування і розвитку професійної культури юриста. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Вип. 75 (1). С. 21–26. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3>
3. Гладкий С. Ауторефлексивна модель правопізнання: педагогічні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 20–24.
4. Ганущак Р. Життєвий світ особистості: онтологічний статус та методологічні підходи до дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 11. С. 48–55. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.7>

References

1. Berger P. L., Luckmann T. The social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge. Garden City, NY : Anchor Books. 1966. 240 p. [in English]
2. Hladkyi, S. (2023). Camokonstruiuvannia yak model formuvannia i rozvytku profesiinoi kultury yurysta [Self-construction as a model for the formation and development of a lawyer's professional culture]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. 75(1), 21-26. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.3> [in Ukrainian]
3. Hladkyi, S. (2017). Autorefleksyvna model pravopiznannya: pedahohichni aspekty [Autoreflexive model of knowledge of law: pedagogical aspects]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava : Ukrayinskyi nauково-teoretychnyy chasopys*. 2, 20-24. [in Ukrainian]
4. Hanushchak, R. (2021). Zhyttievyi svit osobystosti: ontolohichniy status ta metodolohichni pidkhody do doslidzhennia [The life world of the individual: ontological status and methodological approaches to research]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykhologichni nauky*. 11. 48-55. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.11.7> [in Ukrainian]

LEGAL CONCEPTS AS A MEANS OF INTEGRATING A LAWYER'S PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS

Hladkyi Serhii*

**Professor of the Department of Entrepreneurship and Law, Doctor in Law, (Full) Professor, Poltava State Agrarian University (Poltava, Ukraine)*

The purpose of this article is to understand the role of fundamental theoretical concepts of law in the intersubjective pedagogical process of constructing personal models of legal reality in the minds of legal students. To solve individual research tasks, the following methods were used: theoretical and legal, logical, psychological, sociological (phenomenological and communicative). The main methodological principles of the theory of constructivism were also updated. The existence of various theoretical approaches to understanding the essence and methodological potential of legal concepts is stated. The phenomenological-communicative context of the

theoretical understanding of legal concepts is characterized. The necessity of using legal concepts in conjunction with methodological tools aimed at activating and deepening the self-awareness of a student of higher legal education in the process of developing his professional culture is substantiated. The prospects of the constructivist approach to the development of a methodology of pedagogical interaction in the process of training lawyers in higher education are indicated. The significant importance of legal concepts as a means of processing mental experience in the process of constructing a personal picture of legal reality by applicants for higher legal education is substantiated. The prospects for applying the ideas of the theory of constructivism and autophenomenological and heterophenomenological methods of developing legal self-awareness in scientific research and pedagogical processes are determined. The results of the study can be used in the process of developing educational standards, programs and methodologies for training lawyers.

Key words: legal concepts, professional consciousness of a lawyer, self-awareness, self-knowledge, phenomenology, constructivism.

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації: 29.06.2026